
ЗАЙЦЕВА А.В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, НПУ ім. М. Драгоманова,
м. Київ

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО- КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Стаття висвітлює проблеми формування художньо-комунікативної культури майбутнього вчителя музики з позицій культурологічного підходу. Підкреслюється теза про важливість рефлексивно-свідомого відношення до світу мистецьких цінностей, налагодження механізму «резонансних зустрічей» вчителя і учня.

Ключові слова: художньо-комунікативна культура, майбутній вчитель музики, культурологічний підхід.

Статья освещает проблемы формирования художественно-коммуникативной культуры будущего учителя музыки с позиций культурологического подхода. Подчеркивается тезис о важности рефлексивно-сознательного отношения к миру ценностей искусства, установления механизма «резонансных встреч» учителя и ученика.

Ключевые слова: художественно-коммуникативная культура, будущий учитель музыки, культурологический подход.

The article deals with the problems of formation of artistic and communicative culture of the future teacher of music from the standpoint of cultural approach. Emphasizes the thesis of the importance of reflexive and conscious relationship to the world the values of art, establishing the mechanism of "resonant meetings of teacher and student.

Key words: artistic and communicative culture, future teacher of music, culturological approach.

Модернізація вищої освіти характеризується протиріччями між традиційною парадигмою освіти та її новою ціннісно-цільовою основою. Ці протиріччя проявляються, зокрема, у невідповідності цілісності культури та фрагментарності її прояву через предметно-знаннєвий тип освіти, в якому засвоюється не сама культура як жива цілісність, що розвивається, а «система абстрактних формальних знань, які неможливо застосувати на практиці» (А. Вербицький). Основою нової, ціннісно-цільової освітньої парадигми є ідеї *культуровідповідності та культуротворчості* як органічних сторін освітнього процесу (Є. Бондаревська, І.Зязюн, Г. Ільїн, Х. Тхагапсоев та ін). Глобальною метою сучасної освіти має стати формування не людини освіченої, а людини культурної, ядро якої складає свобода, гуманність, духовність, адаптивність, здатність до самовизначення у світі культури й культурної ідентифікації, прагнення до життєтворчості, самоствердження в усіх сферах її життєдіяльності [5].

У світлі культурологічної парадигми необхідним є тлумачення категорії «культура», яка етимологічно є багаторівневою, походить від лат. «cultura» - догляд, розвиток. У сучасній словниковій літературі поняття «культура» має декілька значень: рівень розвитку суспільства, рівень розвитку в певній галузі знань або діяльності;

характеристика певних історичних епох, народів, націй, країн; рівень виховання та розумового розвитку особи [16,с.352].

Історія філософської думки свідчить про наполегливі спроби видатних мислителів осягнути світ культури. Вони представлені в глибоких оригінальних роздумах І.Канта, Г.Гердера, Г.Ф.Гегеля, філософів життя - А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, В.Дільтея, Г.Зіммеля, філософів історії - О.Шпенглера, А.Тойнбі, неокантіанців - Г.Ріккєрта, В.Вільденбанда, Е.Кассіра, екзистенціальних філософів та філософів-постмодерністів - М.Фуко, Ж.Лакана, Ж.-Ф.Ліотара, Р.Барта та ін., феноменологічній концепції розуміння природи культурних явищ як ідеальної сутності та феномена свідомості (Е. Гуссерль); теоретичних основах філософської герменевтики, котра орієнтує на тлумачення людського буття через розкриття смислів культури (Г. Гадамер); інформаційно-семіотичній концепції культури (Ю. Лотман, У. Еко); ідеях поліфонії та діалогу культур М. Бахтін, В. Біблер, М. Реріх та ін.).

Культура визначається, передусім, як удосконалення та самовдосконалення людини і суспільства (В.Біблер, С.Гессен, І.Зязюн, М.Каган, О.Лосев, Ж.Марітен, Ж.Сартр та ін.). В.Біблер визначає розгортання культури як її трансформацію з безособової форми загальності в особистісну форму куль-

тури індивіда [2, с.54].

Згідно з антропологічною концепцією (М.Бердяєв, І.Льїн, А.Лосєв, К.Ушинський, Е.Фромм та ін.), головне в культурі – людина, яка є її творцем і носієм. На думку Г.Васяновича, «культура» характеризує творчу діяльність людини, спрямовану на створення, збереження, розповсюдження, обмін і використання сукупності матеріальних і духовних цінностей суспільства, які служать усебічному розвитку самої особистості [3, с.198].

І.Зязюн вважає, що «специфіка культури об'єднує духовні і технічні здобутки діяльності людини, виявляє себе у характеристиці її особистості й у цьому випадку народжує особистісні смисли, цінності, почуття..» [6, с.41-42].

У світлі *культурологічного підходу* епіцентром освіти є людина як вільна, активна індивідуальність, яка здатна до особистісної самодетермінації в спілкуванні і співпраці з іншими людьми, сама з собою і культурою. Основний зміст культурологічної парадигми у філософських та педагогічних творах академіка І.Зязюна умовно складається з трьох блоків: це перегляд традиційної системи освіти та наповнення її культурологічним змістом, аксіологічним характером набування знань; особистість самого педагога, формування його загальної та професійної культури, педагогічної майстерності, а також культурологічний характер середовища, який має виховувати та наповнювати культурними смислами і цінностями особистість. Згідно з культурологічною концепцією, педагог *не передає готові зразки етичної і духовної культури, а створює, виробляє їх разом з вихованцем.*

Зв'язок культури й особистості А. Маслоу виводить за допомогою такої тези: з одного боку, особиста свідомість, духовне життя особистості

визначається світом культури як сукупністю абсолютних цінностей, а з іншого – витоки культури лежать у глибинах особистої свідомості, що творить культуру, тому остання виступає змістом особистості, що виражається у збереженні та розвитку людини як органічного складника буття. Людина тут осмислюється як відкрита, багатовимірна, автономна істота, яка здатна до саморозвитку: мається на увазі, що особистістю і є лише той, хто став суб'єктом дії, діяльності, вчинку [10].

В.Андрущенко, М.Михальченко підкреслюють людинотворчу сутність культури, оскільки вона «уособлює загальну творчу діяльність в предметах для людини» та «постає як опредметнена сутність людини» [1, с.313-316].

Таким чином, культура невід'ємна від процесу вибору найкращого зразка у певній галузі, прагнення до вдосконалення. Цей процес передбачає цілеспрямованість та усвідомленість всіх відповідних дій, збереження і вироблення способів і прийомів – правил ефективної діяльності. Слід зауважити, що *культура передбачає наявність індивідуальних проявів особистості, прагнення їх виявити, і в той же час, визнання права інших людей на прояв власної індивідуальності.* Загальні характеристики культурологічної парадигми в сучасній освіті базуються на таких загальнодидактичних принципах: визнання розвитку особистості головним завданням освіти, а становлення унікальної індивідуальності майбутнього професіонала – її головним результатом; зміст освіти має бути наповнений культурними сенсами і загальнолюдськими цінностями; педагогічні засоби, форми і методи навчально-виховного процесу мають бути спрямовані на розвиток суб'єктних, позитивних властивостей особистості, на самопізнання; підготовка професіонала має

відбуватися в особливому культурно-виховному середовищі, в якому є всі підстави для вільного вибору особистістю способів самореалізації та її культурного саморозвитку [6].

Ми підтримуємо думку З.Самчук про те, що культура є системою досягнень людини у всіх сферах життєдіяльності, яка розвивається завдяки цілеспрямованій та усвідомленій діяльності особистості та суспільства в цілому, проявляється в матеріальній та духовній сферах. Засобами культури людина опановує буття в його архетипічному, ціннісному, екзистенційному, інтерсуб'єктивному сенсі [15, с.71]

У педагогіці поняття культура розглядають як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, їхніх взаєминах, створених матеріальних і духовних цінностях [13, с.130].

Б.Гершунський вважає культуру вищим проявом людської освіченості та професійної компетентності [4, с.83]. О.Шевнюк, на підставі проведеною нею аналізу поняття культура, доводить «принципову неможливість дати єдине, правильне, однозначне її тлумачення». Однак, зауважує дослідниця, можна і необхідно говорити про таке визначення, яке б відповідало конкретній пізнавальній ситуації, нагальним потребам локального дослідження. На думку О.Шевнюк, «культура є процесом і результатом особистісного включення людини у діяльнісне освоєння світу, способом вираження її ставлення до самої себе і до оточення» [17].

Сумісне творення культури в конкретних видах діяльності, у спілкуванні складають зміст сучасної культурологічної освіти. Культурологічний

підхід відзначається інтегративністю, необхідністю дослідження педагогічної і комунікативної культури як єдиної системи, дозволяє виявити вплив останньої як складової цієї цілісності на всю систему. Це дозволяє дослідити виникнення, становлення і перспективи розвитку комунікативної культури, обґрунтувати взаємодію соціальних, методико-педагогічних і особистісних чинників як причинно-наслідкові зв'язки, що відображають реальну педагогічну дійсність; враховувати внутрішню логіку взаємодії комунікативної культури з іншими культурними явищами.

Концептуальні положення філософії з проблеми комунікації й спілкування як підґрунтя для розвитку свідомості, гуманних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, духовного зростання особистості висвітлюють праці (К.Апеля, М.Бахтіна, В.Біблера, М.Бубера, Г.Гусерля, М.Кагана, В.Кульмана, А.Єрмоленко, Ю.Хабермаса, К.Ясперса та ін.); принципи й методи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування –наукові розвідки (Ю.Азарова, І.Беха, Н.Бутенко, Н.Волкової, В.Галуз'як, Р.Гуревич, І.Зязюна, С.Максименко, Н.Мойсеюк, О.Отіч, Л.Савенкової, Т.Яценко та ін.); концептуальні положення комунікативності мистецтва розкриваються у працях (М.Кагана, В.Медушевського, С.Раппопорта та ін.); спілкування як художню категорію розглядають Ю.Борев, Л.Виготський, М.Каган, А.Моль, Є.Назайкінський, Ю.Петрова, В.Петрушин, С.Раппопорт, Г.Тарасов та інші.

У галузі музично-педагогічної освіти увага акцентується на різних аспектах професійного спілкування майбутнього вчителя музики: формування комунікативних якостей вчителе-

ля музики (Л. Арчажнікова, О. Апраксіна, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Щолокова та ін.); спілкування на уроці музики (Н. Антонець); формування досвіду художньо-педагогічного спілкування майбутнього вчителя музики (І. Сипченко, Л. Василевська-Скупа); професійне становлення вчителя в процесі спілкування з мистецтвом (В. Орлов); теоретичні і методичні засади диригентсько-хорової освіти у вищих навчальних закладах (Т. Смирнова); артистизм художньо-комунікативних дій вчителя музики (Г. Гаріпова, Л. Майковська та ін.).

Художньо-педагогічне спілкування є специфічною формою спілкування, в якій художній твір виступає і як предмет спілкування і як засіб спілкування. Поняття «художнє» є результатом і показником найвищої якості виконання художніх творів, доведеної до художньої майстерності. У процесі історичного розвитку мистецтв викристалізувалась естетична категорія «художнє» - як вища форма естетичного пізнання і віддзеркалення через мистецтво творчого відношення людини до світу [18, 17].

Мистецтво, на думку М.С.Кагана, виконує лише йому доступну місію – «силою переживання створеної ним «художньої реальності» прилучити людей до культури свого часу і свого народу, а через неї – до основного, інваріантного змісту культури людства» [7]. **Процес сприйняття мистецького твору актуалізує такі емоційно-психологічні механізми, які за своєю суттю є механізмами спілкування. За допомогою цих специфічних психологічних механізмів – ідентифікації, співпереживання, синхронізації, навіювання, наслідування тощо – у процесі художнього сприйняття у особистості виникає можливість вийти за межі власного**

«Я», вступити у спілкування-діалог з мистецькими образами, через співучасть та ідентифікацію відтворити структуру чужого досвіду у власній життєдіяльності.

З категорією «художнє» тісно пов'язана комунікативна діяльність вчителя музики – особлива здатність вчителя до суб'єктивного емоційно-образного художнього світосприйняття і світовідчуття у його найтоншій деталізації, що допомагає йому розкрити цікаві неповторні грані художнього образу, вміння спиратись на духовну цінність учня, вміння обирати оптимальне поєднання засобів спілкування з метою створення унікальної ситуації взаємодії з мистецьким твором та учнями у процесі музичного навчання. «Якщо науково-теоретичне мислення, проникаючи глибоко в суть об'єкта, що вивчається, водночас відокремлює людину від безпосередньої дійсності, то мистецтво зближує її з цією дійсністю. Художній образ викликає таку реакцію тому, що відтворюючи дійсність, дає її фізичну картину, яка безпосередньо впливає на органи чуття і діє надзвичайно інтенсивно на емоційно-почуттєву сферу [12, 60-61].

Художня діяльність характеризується як процес створення мистецьких цінностей і процес їх сприйняття, опанування. Активно-діалогова природа розуміння мистецтва бере свій початок в ідеях М. Бахтіна, який стверджував, що чужі свідомості не можна спостерігати, аналізувати, визначати як об'єкт, як предмет. З ними можна тільки діалогічно спілкуватися. Думати про них означає говорити з ними [3].

Отже, мистецтво як спілкування, має три головні аспекти: по-перше, спілкування споживачів художніх цінностей з особистістю митця; по-друге, їх спілкування безпосередньо з мистецькими творами; по-третє, спілку-

вання між самими споживачами художніх цінностей.

Звідси випливає, що прилучення учнів до мистецьких цінностей неможливе без постійного спілкування з ними, без міжособистісних контактів учителя й учнів. Отже, художнє спілкування майбутніх фахівців – це не тільки інтелектуально-творчий діалог з авторами мистецьких творів, але й міжсуб'єктна творча взаємодія. Аналіз сприйнятої та виконаної музики утворює складну структуру художньо-педагогічного спілкування: учитель – твір мистецтва – учень. Музичний твір у процесі художньо-педагогічного спілкування виступає і предметом і засобом спілкування.

Активність, підготовленість до розуміння мистецького твору складає зміст художньо-педагогічного спілкування. Активність, як зазначає М.Каган, «...залучає те, що відноситься до кругозору й нерозривно пов'язане з відповіддю, мотивованим запереченням-згодою. У певному значенні, - продовжує свою думку автор, - домінанта належить саме відповіді: вона створює підґрунтя для розуміння, активну й зацікавлену підготовку до нього [7, с.151]».

Падалка Г. М. зауважує, що художній твір задає емоційно-естетичні орієнтири сприйняття, створює об'єктивну основу для розширення художнього тезаурусу, надає можливість учню досягнути навколишній світ, відтворений в художніх образах, усвідомити власну роль, себе в цьому світі. Через те вибір творів для організації художнього сприймання і його розвитку має найсерйозніше значення. Від того, з якою музикою пропонується учням ознайомитися, які хореографічні традиції вони мають засвоїти, які художні образи мають вплинути на формування життєвих і естетичних

ідеалів, які аспекти мистецтва стануть основою їхнього художнього світогляду залежить не лише просування учнів в музичному мистецтві, а і становлення художніх вимірів їх людського буття [11].

Спираючись на загальну структуру комунікативної функції художньої діяльності, вагомого значення, поряд із діалогом із самою музикою, набуває «комунікація щодо музики», тобто міжособистісне спілкування партнерів у процесі музичного сприймання, до і після нього, але на його основі [14].

Найбільше значення для професії вчителя музики, який є «носієм і поширювачем цінностей, норм і зразків культури», має діалогічне спілкування» [14, с.46]. Ті засоби проникнення в неусвідомлені й словесно невиражені психічні процеси, якими володіє музикант, відкриває перед майбутнім учителем музики реальний світ у всій цілісності, єдності свідомого й підсвідомого змісту. Водночас, музичне мистецтво володіє і такими засобами невербального вираження душевних станів – музичними, якими не володіє реальне спілкування.

Таким чином, майстерність учителя проявляється в умінні розкрити красу композиторського задуму, залучити учнів до спільного обговорення, активного емоційного висловлювання, обґрунтованості аналітичних висновків. Оскільки мистецтво у своїй сутності розраховане на майбутній діалог із реципієнтом, сприймання і розуміння явищ людської культури тлумачиться як художнє спілкування. Художньо-педагогічне спілкування на уроці музики здійснюється за допомогою вербальних (пояснення, коментування, навідні запитання, порівняння тощо), невербальних (пластичні рухи, жести, міміка, паузи тощо), і музично-виконавських (спільне музикування,

пластичне інтонування тощо) засобів спілкування.

Урок музики передбачає активне застосування усного монологічного мовлення як засобу впливу на особистість учня. Розгорнутий, виразний монолог учителя впливає не лише на передачу знань, інформації, а й формує певне ставлення до тих чи інших явищ культури, переконує в естетичній цінності зразків музичного мистецтва.

Художньо-комунікативна діяльність вчителя спирається на художньо-педагогічну імпровізацію – здатність будувати свою діяльність відповідно до педагогічних ситуацій на уроці, де об'єктом спільних інтересів, бажань та прагнень можуть бути: нові музичні враження, таємниця композиторського задуму, краса художнього образу; виконавська діяльність, емоційність слухацьких інтерпретацій, обґрунтованість аналітичних висновків тощо.

Оскільки на уроці музики переважають колективні форми спілкування, важливо знати склад класу, його музично-творчий потенціал, систему взаємовідносин, психологічні і перш за все ціннісні особливості учнів, які впливають на ефективність спільної діяльності [9,123].

У будь-який момент уроку музики педагог повинен забезпечити *оптимальний психологічний* клімат, який стимулює роботу уяви, пам'яті, творчого музичного мислення, сприйняття, створює доброзичливу емоційну атмосферу. З одного боку, для того, щоб керувати спілкуванням, вчитель повинен майстерно володіти засобами встановлення та підтримки контакту, з іншого – навчати учнів засобам контакту, комунікативним стереотипам тощо [9,139]. «З'єднання емоційного та смислового поля» (В.Ражніков) у «єдність багатоманітності», прагнення до «об'єктивації» особистісного смис-

лу через узгодження його з ціннісно-смысловим полем композиторського твору сприяє духовно-творчому взаєморозумінню та взаємозбагаченню суб'єктів художньо-творчої комунікації, є фактором їх духовного зближення, взаєморозуміння, інтелектуального та емоційного задоволення.

Отже, художньо-комунікативна культура в контексті культурологічного підходу розглядається нами як певний ступінь єдності особистісних, комунікативних та художньо-педагогічних здібностей майбутнього вчителя музики, що виявляється в його вмінні створювати особливе культуротворче середовище для розв'язування різноманітних художньо-комунікативних задач на уроці; здатності до оволодіння педагогічно доцільною стратегією художньо-естетичного діалогу-полілогу, який ініціюватиме бажання майбутнього фахівця закласти основи художньо-комунікативної культури серед школярів.

У руслі даної проблеми важливим, на наш погляд, є передача майбутнім педагогом-музикантом, як суб'єктом культури, не тільки рефлексивно-свідомого відношення до світу мистецьких цінностей, але й налагодження механізму тонкого психологічного нюансування «резонансних зустрічей» з учнем. Для такої комунікативної стратегії художньо-педагогічного спілкування характерна рівність психологічних позицій, взаємопроникнення у світ «іншого», співучасть, здатність до сприйняття унікальності партнера по спілкуванню, переживання його цінності, надання йому можливості збереження власної індивідуальності, гнучкість й варіативність в доборі форм, методів і способів нюансування художньо-комунікативних дій.

Оскільки художньо-педагогічне спілкування «є особливою діяльніс-

тю, що спрямована на створення в музично-педагогічному процесі комунікативних зв'язків і відношень, які в найбільшій мірі відповідають природі музичного мистецтва, художньо-творчим способам спілкування з ним» (Г.Циплін), дослідження нами зазначеної проблеми безпосередньо пов'язане із гармонізацією всіх ланок фахової підготовки майбутнього вчителя музики, зокрема, його інструменталь-

ної, вокальної, диригентсько-хорової, психолого-педагогічної, практико-методичної тощо. Під кутом зору культурологічного підходу, культура саморегуляції у процесі творчої взаємодії, культура музично-педагогічної діяльності та культура поведінки під час спілкування віддзеркалюють сутність художньо-комунікативної культури майбутнього вчителя музики у загальній культурі його особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрущенко В.П. Духовна культура та ідеологія поняття культури в філософії / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко // Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. – вид.2-е доп.- К.: Генеза, 1996. – С. 313-335.
2. Библер В.С. Мышление как творчество / В.С.Библер. – М.: Политиздат, 1975. – 399 с.
3. Васянович Г.П. Філософія: навч. посіб./ Г.П.Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 216 с.
4. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: учебное пособие для самообразования / Б.С.Гершунский. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
5. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії: [навч. посібник] / І.А.Зязюн, Г.М.Сагач. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
6. Зязюн І.А. Освітній простір культури в педагогічній теорії / І.А.Зязюн // *kstafcenezawodowe: pedagogikaipsihologia* – Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр. Журнал [за ред. Т.Левовицького, І. Вільш, І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало]. – Ченхстохова; К., 2005. – вип. VII. – С.35-46.
7. Каган М.С. Мир общения / М.С.Каган. – М. : Политиздат, 1988.-319с.
8. Кант И. Критика чистого разума / И.Кант; [пер. с нем.И.Евклимиев]. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгарт, 2007. – 120 с.
9. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. – М., Изд. центр "Эльфа". – 1996.– 320с.
10. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А.Г.Маслоу / Пер. с англ. А.М.Талдыдаевой; науч. ред., вступ. стат. и комментарий. Н.Н.Акулиной. – СПб.: Изд. группа «Евразия», 1997. – 430 с.
11. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Галина Микитівна Падалка. – К.: Освіта Україна, 2008. – 274 с.
12. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред.. І.А.Зязюна. – 3-є вид., доповн. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.

13. Педагогическая энциклопедия: словарь / гл. ред. Б.М.Бим-Бад; редкол. М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др.. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
14. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної пед. освіти: навч. посібн. / О.П. Рудницька. – К.: ІЗМН, 1998. – 248с.
15. Самчук З.Ф. Цінності освіти та цінності суспільства: діалектика взаємодії / З.Ф. Самчук // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. – № 3 (50). – додаток 1: Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – Т.1. – С.69-75.
16. Сучасний словник-мінімум інішомовних слів: / [уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2008. – 798 с.
17. Шевнюк О.Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутнього вчителя у вищій школі: дис.. на здобуття наук. Ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.Л. Шевнюк. – К.: 2004. – С.56 [555с].
18. Эстетическая культура и эстетическое воспитание [книга для учителя] / [сост. Г.С. Лабковская]. – М.: Просвещение, 1983. – 304 с.